

Samenvatting

Achtergrond

Veiligheidsdiensten, zelforganisaties en media hebben de afgelopen jaren herhaaldelijk verslag gedaan van maatschappelijke problemen onder Turkse Nederlanders, die variëren van sociaaleconomische achterstand en terugtrekking in de eigen gemeenschap tot oververtegenwoordiging in de criminaliteitscijfers en toegenomen radicalisering. Deze berichten – die ook tot tegengeluiden vanuit Turkse gemeenschappen hebben geleid – vormen de aanleiding voor deze studie die zich richt op de ontwikkelingen in de maatschappelijke positie van Turkse Nederlanders in relatie tot mogelijke risico's op criminaliteit en radicalisering onder Turks-Nederlandse jongeren.

Onderzoeksvragen en methoden

In dit onderzoek staat de volgende vraag centraal:

Welke ontwikkelingen in de maatschappelijke positie van personen (in het bijzonder jongvolwassenen) met een Turkse achtergrond doen zich het laatste decennium in Nederland voor en wat betekenen deze ontwikkelingen voor mogelijke risico's op criminaliteit en radicalisering?

Deze vraagstelling is geoperationaliseerd in de volgende vier onderzoeksvragen:

1. Welke ontwikkelingen in de maatschappelijke positie doen zich sinds 2000 onder personen (in het bijzonder jongvolwassenen) met een Turkse achtergrond in Nederland voor?
2. Welke verklaringen zijn er voor deze ontwikkelingen in maatschappelijke posities die (jongvolwassen) personen met een Turkse achtergrond in Nederland innemen?
3. Welke relaties bestaan er tussen maatschappelijke positie en risico's op criminaliteit en radicalisme?
4. Welke risico's op criminaliteit en radicalisme zijn er onder personen (in het bijzonder jongvolwassenen) met een Turkse achtergrond in Nederland te benoemen?

Er is voor de beantwoording van deze vragen gebruik gemaakt van verschillende onderzoeksmethoden. Allereerst heeft er een uitgebreide literatuurstudie plaatsgevonden naar de maatschappelijke positie van Turkse Nederlanders, en meer specifiek naar de ontwikkelingen van eerste en tweede generatie Turkse Nederlanders in vergelijking tot autochtone, Surinaamse, Antilliaanse en Marokkaanse Nederlanders. De aandacht is hierbij uitgegaan naar de positie van Turkse Nederlanders op de sociaaleconomische terreinen van onderwijs, arbeid en huisvesting en naar diverse aspecten van hun sociaal-culturele positie waaronder sociale contacten, identificatie en oriëntatie, religiositeit, en politieke activiteit. Er is aan de hand van de *strain* theorie van Merton en de Sociale Identiteitstheorie (SIT) van Tajfel en Turner gekeken hoe de ontwikkelingen in de maatschappelijke positie zich verhouden tot (risico's) op criminaliteit en radicalisering.

Daarnaast is er empirisch onderzoek verricht. Er zijn met 27 professionals die vanuit hun werk met Turkse Nederlanders te maken hebben, gesprekken gevoerd. Vijftien professionals zijn op individuele basis geïnterviewd en met twaalf professionals is in de context van twee expertmeetings gesproken.

Daarnaast zijn 73 Turks-Nederlandse jongeren geïnterviewd. De onderzoeksgroep bestond uit meer vrouwen dan mannen, meer hoger dan lager opgeleide jongeren en meer jongeren van etnisch Turkse dan van Koerdische herkomst. In de onderzoeksgroep zijn jongeren vertegenwoordigd die sympathie hebben of betrokken zijn bij bewegingen die de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) noemt in het kader van risico's op radicalisering, maar sterk geradicaliseerde en extremistische jongeren ontbreken in deze studie. Hiermee is rekening gehouden bij het duiden van de bevindingen.

Toenemende integratie en aanhoudende achterstand

De literatuurstudie laat een tweeledig beeld zien wat betreft de maatschappelijke positie van Turkse Nederlanders op zowel sociaaleconomische als sociaal-culturele gebied. Aan de ene kant zijn er positieve ontwikkelingen waarbij Turkse Nederlanders hun achterstanden ten opzichte van autochtone Nederlanders op verschillende terreinen aan het inlopen zijn. Aan de andere kant is er op alle terreinen (nog) sprake van een achterstand ten opzichte van autochtone Nederlanders en op een aantal terreinen tevens ten opzichte van Surinaamse, Antilliaanse en Marokkaanse Nederlanders. Deze geleidelijke inhaalslag waar Turkse Nederlanders mee bezig zijn, maakt dat het beeld van een zorgwekkende toestand of achteruitgang in hun maatschappelijke positie zoals in uiteenlopende media wordt geschetst, op basis van dit onderzoek niet kan worden bevestigd.

Onderwijs

Turks-Nederlandse jongeren presteren steeds beter in het basis-, voortgezet en hoger onderwijs. In het basisonderwijs leiden verbeterde prestaties ertoe dat Turks-Nederlandse kinderen in toenemende mate doorstromen naar havo en vwo. Schooluitval in het voortgezet onderwijs is onder deze groep bovendien relatief laag. Ook volgen Turks-Nederlandse jongeren steeds vaker een opleiding op HBO- of WO-niveau, mede door het feit dat zij de neiging hebben om opleidingen te 'stapelen' en voor de hoogst mogelijke vervolgopleiding te kiezen. Dit is eveneens zichtbaar bij de – overwegend hoog opgeleide – geïnterviewde jongeren.

Vergeleken met vooral autochtone Nederlanders heeft de Turks-Nederlandse groep echter nog een onderwijsachterstand. In het basisonderwijs is er sprake van een achterstand op het gebied van taal, rekenen en Cito-scores en in het middelbare en hoger onderwijs blijven zij achter ten opzichte van met name autochtone leeftijdsgenoten voor wat betreft het niveau en het studiesucces. Ook 10 van de 73 jongeren uit de onderzoeksgroep ontbreekt het aan een startkwalificatie.

Uit de literatuurstudie blijkt dat de aanhoudende onderwijsachterstand deels te verklaren is met behulp van individuele factoren (zoals capaciteiten en motivatie), factoren op gezins- en groepsniveau (zoals een laag opleidingsniveau en gebrekkige taalvaardigheid van de ouders), schoolkenmerken (zoals ondersteuning vanuit de opleiding) en ervaringen met discriminatie (waardoor jongeren zich bijvoorbeeld niet 'thuis' voelen op de opleiding). De nadruk die Turks Nederlandse ouders leggen op sociale mobiliteit wordt als een belangrijke verklaring voor het inlopen van de achterstand genoemd. Bovenstaande factoren kunnen de onderwijsachterstand niet volledig verklaren, maar maken wel duidelijk dat er geen sprake is van een specifiek etnisch probleem. De geïnterviewde jongeren bevestigen de relevantie van een aantal van de genoemde factoren. Hoewel zij op gezinsniveau een druk tot opwaartse sociale mobiliteit van hun ouders ervaren, ontbreekt het de lager opgeleide ouders met een slechte beheersing van het Nederlands aan de mogelijkheid hun kinderen bij de studie te ondersteunen. Daarnaast wijzen diverse respondenten op discriminatie en een gebrek aan sociale

acceptatie. Zij geven aan zich 'anders' te voelen, het idee te hebben 'minderwaardiger' behandeld te worden dan andere studenten, en/of het gevoel te krijgen door docenten gediscrimineerd te worden.

Arbeidsmarkt

Ook op de arbeidsmarkt laten Turkse Nederlanders geleidelijk aan verbeteringen zien, al is ook hier nog sprake van een achterstand. De verbeteringen op de arbeidsmarkt betreffen de verbeterde startpositie (door een hoger opleidingsniveau), een grotere verscheidenheid aan beroepsniveaus en een toename van het gestandaardiseerde inkomen (het besteedbare inkomen dat gecorrigeerd is voor verschillen in grootte en samenstelling van het huishouden) onder Turkse Nederlanders. Het gestandaardiseerde inkomen blijft echter nog achter bij dat van autochtone Nederlanders. Turkse Nederlanders hebben relatief vaak een onzekere positie door flexibele dienstverbanden en deze groep heeft in vergelijking tot de groep autochtone Nederlanders een beduidend grotere kans op armoede. Deze relatief slechte positie zou er aan kunnen bijdragen dat deze groep – vaker dan andere groepen – voor zelfstandig ondernemerschap kiest. Het bovenstaande laat zich lastig vergelijken met de ervaringen van de onderzoeksgroep aangezien de meeste respondenten een opleiding volgen en slechts beperkte ervaring op de arbeidsmarkt hebben.

In de literatuur komen verschillende factoren naar voren die de achterstand van Turkse Nederlanders op de arbeidsmarkt zouden verklaren, namelijk demografische factoren als geslacht en leeftijd, maar ook traditionelere rolopvattingen, sociaal en cultureel kapitaal en macro-structurele en contextuele factoren zoals de huidige economische crisis, (overheids)beleid en ervaringen van discriminatie. De respondenten wijzen ondanks hun beperkte werkervaring al wel op een aantal factoren die in de literatuur met de achterstand van Turkse Nederlanders op de arbeidsmarkt in verband zijn gebracht. Een aanzienlijk deel van de respondenten stelt dat ze zich bij het zoeken naar werk of een stageplek gediscrimineerd voelen en door (potentiële) werkgevers en collega's onheus, anders en minderwaardig bejegend voelen. Naast deze ook in de literatuur genoemde factoren wijzen de geïnterviewde jongeren en professionals achtereenvolgens ook op de psychosociale en medische problemen, een opvoedingsstijl die maakt dat jongeren tijdens sollicitatieprocedures onvoldoende assertiviteit aan de dag leggen, het ontbreken van geschikte Turks-Nederlandse rolmodellen en de sterke interne gerichtheid van de Turkse gemeenschap. De meeste geïnterviewde jongeren blijven ondanks negatieve ervaringen toegang tot de arbeidsmarkt zoeken en als dat lukt, proberen zij hun werk zo goed mogelijk te doen. Voor andere respondenten resulteren dergelijke ervaringen in een zoektocht naar werk binnen de eigen gemeenschap. Daarnaast overweegt een deel van de respondenten het zelfstandig ondernemerschap. Dit leidt veel tot een beweging naar de eigen gemeenschap omdat hiervoor vooral ondersteuning binnen het Turks-Nederlandse sociale netwerk wordt aangesproken. Dergelijke bewegingen van Turks-Nederlandse jongeren zouden op de langere termijn hun opwaartse sociale mobiliteit binnen Nederland kunnen belemmeren.

Huisvesting en segregatie

De positie van Turkse Nederlanders op de woningmarkt wordt ook gekenmerkt door verbetering, al is ook hier sprake van een achterstand. Er is een positieve tendens waarneembaar wat betreft het aandeel Turkse Nederlanders dat een eigen woning heeft of in een eengezinswoning woont en ook de beschikbare woonoppervlakte neemt toe. De achterstand ten opzichte van autochtone Nederlanders tekent zich op dit terrein vooral af in een relatief grote verhuismobiliteit, een relatief slechte kwaliteit

van de woning en het relatief vaak wonen in 'zwarte' wijken. Ook in vergelijking tot Antilliaanse, Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders wonen Turkse Nederlanders relatief vaak geconcentreerd bij elkaar. De relatief slechte positie van Turkse Nederlanders op de woningmarkt wordt verklaard aan de hand van de migratiegeschiedenis van Turkse Nederlanders die zich ten tijde van gezinshereniging vooral in betaalbare stadswoningen vestigden, diverse demografische en sociaaleconomische factoren zoals leeftijd, inkomen, flexibele arbeidscontracten en opleidingsniveau en vanuit wijkenmerken zoals de beschikbare woningvoorraad en de bebouwingsdichtheid.

Ongeveer een kwart van de Turkse, Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders woont in een buurt waar meer dan de helft van de bevolking van niet-westerse afkomst is. Zogenaamde etnische enclaves waarbij één specifieke groep de buurt domineert komt in Nederland nauwelijks voor. Het relatief grote aantal Turkse Nederlanders dat in 'zwarte' wijken woont, wordt verklaard vanuit zowel sociaaleconomische aspecten (inkomen, opleiding), sociaal-culturele elementen (kettingmigratie, aanwezigheid etnische voorzieningen), discriminatie en uitsluitingsmechanismen op de woningmarkt. Er bestaat geen eenduidigheid over de gevolgen van etnische segregatie. Sommigen stellen dat dit geen negatieve consequenties heeft, anderen schrijven dat etnische segregatie juist een negatieve invloed heeft op de sociaaleconomische en sociaal-culturele positie van migranten en de sociale cohesie en gevoelens van onveiligheid in een buurt beïnvloeden.

Een aanzienlijk deel van de respondenten woont in een 'zwarte' wijk. Zij zeggen in deze wijken over veel waardevolle sociale contacten te beschikken, die de respondenten die in 'witte' of 'gemengde wijken' wonen, aangeven te missen. De verklaringen die in de literatuur voor ruimtelijke concentratie worden genoemd, komen ook in de interviews naar voren. Zo bevestigen jongeren die de voorkeur geven aan het wonen in dezelfde buurt als hun ouders en vrienden het belang van sociaal-culturele factoren. Jongeren die er de voorkeur aan geven naar een betere wijk te verhuizen ondersteunen de sociaaleconomische verklaring. Tot slot, de respondenten die aangeven in hun 'zwarte' of 'gemengde wijk' te willen blijven wonen om discriminatie te vermijden, bieden steun voor de laatste verklaring waarin de invloed van uitsluiting en discriminatie centraal staat.

Sociale relaties

Er is een toenemende etnische heterogeniteit in de sociale relaties van Turkse Nederlanders waarneembaar, vooral onder tweede generatie en hoger opgeleide Turkse Nederlanders. Wel blijft de interne gerichtheid op de eigen groep groot, wat zich onder meer uit in de keuze voor een huwelijkspartner uit de eigen kring. De keuze voor sociale contacten en een partner worden in de literatuur verklaard met behulp van diverse factoren, zoals gelijkenis (attituden en demografische kenmerken), taalvaardigheid, opleidingsniveau, ontmoetingskansen, de invloed van het beleid en de rol van ouders. Daarnaast zou de sociale controle binnen Turkse kringen een heterogene sociale kring in de weg staan.

Onder de respondenten kan de invloed van sociale controle, de heterogeniteit in sociale contacten en de sterke interne gerichtheid terug gevonden worden. Waar vooral de hoger opgeleide respondenten over een gemengde vriendengroep beschikken en een minderheid zich zelfs in een exclusief niet-Turkse sociale kring bevindt, heeft een groot deel van de respondenten nog een overwegend Turkse vriendengroep. Respondenten verklaren dit vanuit de omstandigheid dat de jongeren veelal dezelfde normen en waarden delen en herkennen en elkaar mede hierdoor beter begrijpen (gelijkenis) en via de

ontmoetingskansen door hun ouders en op school. De respondenten vertellen verder de voorkeur te geven aan een partner met een vergelijkbare etnische en religieuze achtergrond. Ze willen hun partner wel *zelf* kiezen, wat de in de literatuur veronderstelde invloed van de ouders op de partnerkeuze relativeert. De geïnterviewde jongeren, in het bijzonder de jonge vrouwen, ervaren vanuit hun omgeving een sterke sociale controle. Waar een deel van de respondenten de beschermende rol van deze sociale controle waardeert en zich daaraan conformeert, probeert een ander deel deze controle juist te omzeilen door bijvoorbeeld contacten buiten hun Turkse omgeving te zoeken.

Identificatie en oriëntatie

In termen van identificatie en oriëntatie zijn Turkse Nederlanders over het algemeen sterk op hun Turkse identiteit en Turkije gericht, zeker in vergelijking tot Antilliaanse, Surinaamse en Marokkaanse Nederlanders. Van de genoemde migrantengroepen hebben Turkse Nederlanders bovendien de sterkste transnationale bindingen, al is de genoemde identificatie en oriëntatie van vooral hoog opgeleide Turkse Nederlanders van de tweede generatie minder sterk. Onder deze jongeren neemt de identificatie met Nederland juist toe, zoals ook blijkt uit de interviews met de relatief hoog opgeleide, veelal tweede generatie respondenten. Minder discriminatie-ervaringen en een hoger opleidingsniveau zouden maken dat iemand zich meer thuis voelt in Nederland. Er is echter sprake van een zogenaamde integratieparadox, want hoewel hoger opgeleiden zich meer thuis voelen, voelen zij zich tegelijkertijd minder gerespecteerd. De relatief sterke oriëntatie op de eigen etnische groep hangt ook samen met de relaties van Turkse Nederlanders met andere Turkse Nederlanders of met hun transnationale bindingen met Turkije.

De geïnterviewde jongeren geven over het algemeen aan zich meer Turks dan Nederlands te voelen, maar erkennen tegelijkertijd dat ze zich Nederlandse gewoonten eigen hebben gemaakt. Bovendien identificeert een aantal jongeren zich sterker met de islam of met de Koerden, dan met hun Turkse achtergrond. Vragen over de eigen identiteit komen vooral in de pubertijd naar voren wanneer ze zich bewuster worden van culturele verschillen ten opzichte van leeftijdsgenoten met een andere afkomst en van het sociale klimaat waardoor ze zich sterker 'buitenlander' gaan voelen. Het beeld dat in de interviews naar voren komt, is daarmee gedifferentieerder dan het beeld uit de literatuur. Daarbij valt op dat de jongeren zich zowel in Nederland als in Turkije 'anders' voelen. De identiteitsbeleving van deze Turkse jongeren komt voort uit een samenspel van religie in combinatie met de Turkse cultuur, taal en ruimtelijke concentratie. Voor een aantal geïnterviewde jongeren is religie bij de identiteitsbeleving een meer bepalende factor dan de Turkse etniciteit. Daarnaast zien de Koerdische jongeren zich liever als 'Koerdische Nederlanders' dan als 'Turkse Koerden'. Ondanks hun sterke verbondenheid met Turkije, zouden de meeste geïnterviewde jongeren liever niet in Turkije wonen.

Religie

Turkse Nederlanders vormen de grootste groep moslims in Nederland. Onder hen bevinden zich voornamelijk soennieten (75 procent) en alevieten (20 procent). De soennieten maken deel uit van verschillende groeperingen en bewegingen, te weten *Diyanet*, *Milli Görüş*, *Süleymanci* en de *Fethullah Gülen* beweging. De literatuurstudie laat zien dat er het afgelopen decennium een religieuze heropleving heeft plaatsgevonden onder vooral de tweede generatie Turkse Nederlanders, hetgeen onder meer tot uitdrukking komt in toegenomen moskeebezoek. Zowel in de literatuur als in de interviews komt naar

voren dat Turkse Nederlanders veel belang hechten aan religie en meer specifiek de islam. Slechts een beperkt aantal respondenten betitelde zichzelf als atheïst.

Het belang van religie vertaalt zich niet altijd in het naleven van religieuze leefregels zoals het vijf keer per dag bidden. Dit sluit aan bij het beeld uit de literatuur dat Turkse Nederlanders de islamitische leefregels minder nauwkeurig naleven dan Marokkaans-Nederlandse moslims. Hoewel het merendeel van de religieuze respondenten de geloofsregels probeert na te leven, bevindt zich onder hen een klein aantal jongeren die vertelt de islamitische leefregels niet in de praktijk te brengen. Een zeer bescheiden groep van de respondenten zegt de islamitische leefregels wel en in strikte zin na te leven. Deze bevindingen corresponderen met het beeld dat in de literatuur wordt geschetst. Over het algemeen is de betekenis van de islam voor de respondenten gelegen in hun innerlijke leven en meer specifiek in het vinden van troost en zingeving. Slechts bij een enkele respondent brengen de religieuze overtuigingen ook politieke opvattingen met zich mee, zonder dat deze respondenten zich geroepen voelen om de politieke standpunten op activistische wijze in de praktijk te brengen.

De verklaringen voor de religiositeit van (Turks-Nederlandse) migranten richten zich onder meer op sociaaleconomische omstandigheden, de maatschappelijke context en de ruimte die islam in de Nederlandse samenleving krijgt. Er bestaat geen eenduidig beeld over de factoren die van invloed zijn op religiositeit van in het bijzonder tweede generatie Turks-Nederlandse jongeren. De geïnterviewde jongeren geven aan dat hun religiositeit tot ontwikkeling is gekomen in een context van opvoeding, persoonlijke ontwikkeling, stressvolle situaties en/of intense persoonlijke ervaringen en eigen interesse. Daarnaast kan de perceptie van sociale uitsluiting en discriminatie een rol spelen. Gevoelens van buitensluiting onder Turks-Nederlandse jongeren zouden mogelijk bijdragen aan een toename van hun religiositeit. Hoewel uit de interviews niet zozeer blijkt dat ervaringen van discriminatie tot meer religiositeit hebben geleid, hebben de strikt gelovige jongeren in dit onderzoek wel het gevoel op basis van hun geloof te worden gediscrimineerd. De minder gelovige jongeren schrijven discriminatie-ervaringen over het algemeen juist toe aan hun etniciteit.

Politieke participatie

Turkse Nederlanders laten een tweeledig beeld zien wat betreft hun politieke participatie. Enerzijds geven ze blijk van politieke betrokkenheid door een relatief sterke vertegenwoordiging binnen politieke zelforganisaties en een relatief sterke participatie in de gemeentelijke politiek. Turkse Nederlanders tonen echter weinig interesse in de Nederlandse (landelijke) politiek en hebben weinig vertrouwen in Nederlandse politieke instituties. Onder de respondenten geldt dit gebrek aan interesse (en wantrouwen) niet alleen ten aanzien van de Nederlandse politiek. Er blijkt nog minder interesse te zijn voor de Turkse politiek, hoewel diverse Turkse politieke partijen ook binnen de Nederlandse context vertegenwoordigd zijn. De veelal niet politiek actieve jongeren spreken zich wel – vaak kritisch – uit over het Turkse conflict met de Koerden. Koerdisch-Nederlandse respondenten zijn meer politiek actief dan de Turks-Nederlandse respondenten: een aantal van hen heeft deelgenomen aan door de PKK georganiseerde jongerenkampen en/of heeft (indirect) geld aan de PKK in Turkije gedoneerd.

De politieke betrokkenheid en participatie worden in de literatuur verklaard met sociaaleconomische factoren, sociaal kapitaal en diverse individuele factoren zoals leeftijd en geslacht. Daarnaast werd wantrouwen tegenover de politie in de interviews toegeschreven aan negatieve ervaringen met en verhalen over discriminatie door de politie. De interviews wijzen verder op een mogelijk verband tussen

opvoeding en politieke activiteit waarbij politiek actieve ouders ook de politieke activiteit van hun kinderen lijken te stimuleren.

Bovenstaande schets van de ontwikkelingen in de maatschappelijke positie van Turkse Nederlanders laat zien dat zij op alle sociaaleconomische als ook sociaal-culturele terreinen de aanwezige achterstanden langzamerhand aan het inlopen zijn, maar dat er ten opzichte van autochtone Nederlanders en deels ook ten opzichte van Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse Nederlanders nog wel van achterstand sprake is. Als mogelijke verklaring van de aanhoudende achterstanden zijn er diverse factoren aangedragen. Een terugkerende factor in de literatuur die ook in de interviews sterk wordt benadrukt, betreft (percepties van) sociale uitsluiting en discriminatie. Dergelijke ervaringen zouden niet alleen de sociaaleconomische positie van Turks-Nederlandse jongeren negatief beïnvloeden, maar mogelijk ook een belemmering vormen bij de sociaal-culturele integratie van Turkse Nederlanders.

Risico's op criminaliteit en radicalisering: beperkte signalen

De volgende vraag is nu hoe Turkse Nederlanders zich tot autochtone, Surinaamse, Antilliaanse en Marokkaanse Nederlanders verhouden op het vlak van criminaliteit en radicalisering. De literatuurstudie laat zien dat Turkse Nederlanders oververtegenwoordigd zijn in de geregistreerde criminaliteitscijfers. In dit opzicht is de positie van de tweede generatie Turkse Nederlanders slechter door een sterkere vertegenwoordiging in de criminaliteitscijfers dan de eerste generatie. Desalniettemin zijn Turkse Nederlanders minder vaak als verdachte geregistreerd dan Antilliaanse, Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders. Bovendien is er onder Turkse Nederlanders over de hele linie – waaronder ook tweede generatie – een dalende trend waarneembaar in de criminaliteitscijfers.

Over de omvang van radicalisering onder Turkse Nederlanders zijn slechts zeer voorzichtige schattingen te maken. Zo is het om te beginnen niet duidelijk of alle in de aandacht van de AIVD staande bewegingen daadwerkelijk radicaal van aard zijn. Er bestaat vooral discussie over de radicale aard van de *Fethullah Gülen* beweging en *Milli Görüş*. Diverse bewegingen met wortels in de Turkse politiek en diaspora, zoals de religieus georiënteerde Kaplanbeweging, de nationalistische Grijsse Wolven en de links-separatistische PKK worden door de AIVD wel als radicaal getypeerd. Daarnaast is er een aantal multi-etnische islamitische bewegingen met een deels Turkse aanhang, te weten *Hizb ut Tahrir* en het sterk in de maatschappelijke belangstelling staande jihadistisch salafisme. De AIVD houdt dus al met al verschillende bewegingen in de gaten, maar het aantal Turks(-Nederlands)e leden van deze bewegingen omvat – afgaande op de jaarverslagen van de AIVD – zelden meer dan enkele tientallen personen. Er is geen ander onderzoek beschikbaar waarin een (betrouwbare) schatting van de aantrekkingskracht van radicale bewegingen op (Turkse) Nederlanders wordt gemaakt.

Vervolgens is in deze studie overgegaan tot het beantwoorden van de vraag naar de risico's betreffende criminaliteit en radicalisering onder Turkse Nederlanders, gezien vanuit ontwikkelingen in hun maatschappelijke positie. Ten aanzien van criminaliteit is het aannemelijk dat criminaliteitscijfers in de toekomst zullen dalen, uitgaande van een zich voortzettende afnemende sociaaleconomische achterstand van Turkse Nederlanders ten opzichte van vooral autochtone Nederlanders. In sociaal-cultureel opzicht zullen de toenemende heterogeniteit in de sociale contacten en afnemende sociale controle er toe kunnen leiden dat Turkse Nederlanders zich in de toekomst steeds meer laten vergelijken met autochtone Nederlanders voor wat betreft hun vertegenwoordiging in de criminaliteitscijfers.

Daarnaast is het mogelijk dat de toenemende religiositeit onder Turks-Nederlandse jongeren bijdraagt aan een verminderde vertegenwoordiging in de criminaliteitscijfers, aangezien de islam jongeren mogelijk van criminaliteit zal weerhouden (zoals aangegeven door een aantal respondenten). Ontwikkelingen die de criminaliteit onder Turkse Nederlanders mogelijkwerwijs bevorderen, betreffen ervaringen van relatieve deprivatie en frustraties in het onderwijs en op de arbeidsmarkt.

Met het oog op factoren die met radicalisering in verband zijn gebracht, zijn er diverse voorspellingen over de risico's op radicalisering te doen. Aan de ene kant kan de afnemende sociaaleconomische achterstanden er toe leiden dat de risico's op radicalisering afnemen. Aan de andere kant is er nog altijd sprake van een relatieve achterstand en kan relatieve deprivatie radicalisering in de hand werken. Op sociaal-cultureel vlak zou de tendens van een afnemende oriëntatie op Turkije de participatie in specifiek Turkse radicale bewegingen kunnen doen afnemen, maar zegt dit niets over de mogelijke deelname aan multi-etnische bewegingen die volgens de AIVD aanhang hebben gewonnen onder Turkse Nederlanders. Tegelijkertijd zouden frustraties gebaseerd op ervaringen van discriminatie en de beleving van het in twee culturen staan het risico op radicalisering kunnen vergroten.

Hoewel er dus een veelheid aan factoren is die mogelijk bij zouden kunnen dragen aan criminaliteit en radicalisering onder Turks-Nederlandse jongeren, is in het bijzonder de vraag naar de exacte risico's op radicalisering moeilijk te beantwoorden. Daarvoor zijn verschillende redenen. Ten eerste zijn er weliswaar tal van factoren uit de literatuur en de interviews af te leiden die in verband staan met radicalisering, maar de aard van dit verband is onduidelijk: causale verbanden zijn op basis van eerder onderzoek en de bevindingen in deze studie niet vast te stellen. Ten tweede legt eerder onderzoek veel factoren bloot die mogelijk van invloed zijn op radicalisering, maar er zijn geen uitspraken te doen over het relatieve gewicht van elk van deze factoren en hoe zij op elkaar inwerken, elkaar versterken of elkaar mogelijk juist tegen werken. Ten derde wijzen verklarende studies van criminaliteit op overeenkomstige factoren als verklarende studies van radicalisering. Waar de ene studie een slechte sociaaleconomische positie opvoert ter verklaring van criminaliteit, brengt een andere studie deze positie in verband met radicalisering. Al met al lijkt er – getuige eerder onderzoek – een veelheid aan factoren mee te spelen bij het ontstaan van radicalisering waarbij het op grond van ontwikkelingen in de maatschappelijke positie onvoldoende mogelijk is te verklaren waarom jongeren in een bepaalde situatie radicaliseren.

Omgekeerd geredeneerd is uit deze studie gebleken dat als de met criminaliteit en radicalisering in verband gebrachte factoren worden gezien, er onder Turks-Nederlandse jongeren in beginsel alle ingrediënten aanwezig zijn voor criminaliteit en radicalisering. Dit roept dan ook de vraag op waarom er in vergelijking tot de andere traditionele migrantengroepen relatief weinig Turks-Nederlandse jongeren tot criminaliteit overgaan en er onder deze jongeren niet tot nauwelijks sprake is van verregaande vormen van radicalisering.

Ontwikkelingen en factoren die criminaliteit en radicalisering in de weg staan

Voor een antwoord op de vraag waarom Turks-Nederlandse jongeren minder vaak bij criminaliteit betrokken raken dan de andere drie traditionele migrantengroepen en zelden in sterke mate radicaliseren, is aansluiting gezocht bij mogelijke factoren die uit de literatuurstudie en de interviews zijn af te leiden. Het gaat om achtereenvolgens religieuze en politieke bewegingen, de hechtheid van Turkse gemeenschappen, de interne nadruk op opwaartse sociale mobiliteit, democratische overtuigingen en een neiging tot conformisme. Hoewel sommige van deze factoren met het ontstaan van criminaliteit en

radicalisering in verband zijn gebracht, kan op basis van de positie van Turkse Nederlanders ook de vraag worden gesteld of er in hun geval niet juist een omgekeerd verband bestaat.

Waar ideologie en religie – met in het bijzonder de islam – juist vaak als belangrijke motiverende factoren voor radicalisering worden gezien en mogelijk zelfs een rechtvaardiging voor criminaliteit kunnen vormen, lijkt het op basis van deze studie eveneens mogelijk dat de specifieke invulling van ideologie en religie in de Turkse gemeenschappen criminaliteit en radicalisering tegengaan. Zowel de traditie van een seculiere islam in het moderne Turkije vanaf de twintigste eeuw die met Turkse gastarbeiders en hun nakomelingen mee is gereisd als de institutionalisering van de islam via moskeeorganisaties als Diyanet bieden ruimte aan Turks-Nederlandse jongeren om conform hun streven een ‘goed’ moslim te zijn zonder hierbij te radicaliseren. Turks-Nederlandse jongeren lijken in toenemende mate pragmatisch en individualistischer met hun geloofsbeleving om te gaan waarvoor de seculiere islam de ruimte biedt. Naast religieuze organisaties spelen ook politieke organisaties hier een – vergelijkbare – rol in. Niet alleen is het Nederlandse politieke stelsel zo ingericht dat migranten en hun nakomelingen volledig kunnen participeren in de Nederlandse politiek, ook kunnen de Nederlanders met een Koerdische of Turkse achtergrond hun politieke idealen kwijt in zelforganisaties.

Daarnaast is de hechtheid van de Turkse gemeenschappen in Nederland en de hiermee samenhangende sociale controle ter verklaring van de relatief lage vertegenwoordiging in de criminaliteitscijfers in vergelijking tot Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders aangevoerd. Het zou echter ook kunnen dat Turks-Nederlandse jongeren door de afnemende sociale controle meer op autochtoon-Nederlandse jongeren gaan lijken en dichter in de buurt van een vergelijkbare positie komen, waardoor het aandeel Turks-Nederlandse jongeren in de criminaliteitscijfers verder afneemt. Ten aanzien van radicalisering is het eveneens mogelijk dat de sterk intern gerichte hechtheid de Turks-Nederlandse jongeren geborgenheid in de eigen groep biedt en een geringere gevoeligheid voor het oordeel van de *outgroup* met zich mee brengt. In de terminologie van de Sociale Identiteitstheorie draagt dit mogelijk bij aan een positieve zelfidentiteit en een gevoel van *belonging*. Hierdoor kunnen gevoelens van sociale uitsluiting, het minderwaardig behandeld worden en de perceptie van discriminatie worden getemperd. Door deze geborgenheid zouden Turks-Nederlandse jongeren minder vatbaar kunnen zijn voor radicalisering, mede omdat ze antwoorden op hun existentiële vragen voldoende in de gemeenschap en haar instituties zelf beantwoord (kunnen) zien.

Ten derde zou criminaliteit en radicalisering kunnen worden tegengegaan door de overwegend positieve perceptie die Turks-Nederlandse jongeren van hun maatschappelijke positie hebben en de ruimte die zij zien voor opwaartse (sociale) mobiliteit waar de jongeren mede door hun opvoeding zoveel belang aan hechten. Door de nadruk op sociale mobiliteit in combinatie met een beleving van relatief succes kunnen jongeren die (al jaren) hun best doen om in de Nederlandse maatschappij te slagen minder snel geneigd zijn tot gedrag en houdingen die hiermee strijdig zijn, zoals criminaliteit en radicalisering. Immers, crimineel gedrag of radicalisme zullen niet alleen tot negatieve reacties in hun directe sociale omgeving kunnen leiden, maar deze kunnen ook een belemmering voor toekomstige opwaartse mobiliteit vormen. Dit is wellicht anders als ouders zichzelf ook in crimineel gedrag of een radicale ideologie kunnen vinden.

Ook bij die respondenten die wel affiniteit hebben met als radicaal aangemerkte organisaties hoeft er geen sprake te zijn van (vergaande) radicalisering. Dit is vooral zichtbaar onder de politiek actieve Koerdische jongeren die allen hebben overwogen zich bij de strijd van de PKK in Turkije aan te sluiten.

Hoewel het een aantal van deze jongeren naar eigen zeggen aan de benodigde moed ontbrak, was een belangrijkere reden om niet te participeren de keuze voor democratische oplossingen en de overtuiging om op afstand vanuit Nederland bij te dragen door met demonstraties mee te doen, goed onderwijs te volgen, geld te doneren en/of Koerdische festivals te bezoeken om zo op het belang van een onafhankelijk Koerdistan te wijzen. Betrokkenheid bij als radicale of als terroristisch gekenmerkte organisaties als de PKK had bij een deel van de jongeren bovendien eerder een sociale functie door daarmee mede hun identiteit te markeren dan dat het als een daad van radicalisering of extremisme zou moeten worden geduid. Deze jongeren ontbrak het bovendien aan het voor radicalisme vereiste activisme, zeker vanuit hun eigen beleving. Een andere nuancering ten aanzien van mogelijke radicalisering volgt uit het feit dat meningen over politieke kwesties als Palestina niet zozeer religieus van aard zijn, maar meer vanuit bijvoorbeeld mensenrechtenidealen zijn ingegeven. Ten slotte lijkt er ook binnen de Turkse gemeenschappen zelf geen sprake van conflicten van radicale aard: er zijn wel enige meningsverschillen tussen verschillende religieuze groepen van Turkse herkomst, maar die lijken niet tot ernstige spanningen te leiden.

Een laatste constatering die een te grote nadruk op ontwikkelingen in de maatschappelijke positie in relatie tot risico op criminaliteit en radicalisering relativeert, betreft de doelstellingen die Turkse Nederlanders hebben en de middelen die zij hanteren. Deze jongeren zijn in de terminologie van de *strain* benadering van Merton te typeren als conformisten die zich bovenal vereenzelvigen met de maatschappelijk breed gedeelde doelen en de geïstitutionaliseerde middelen. Zij zijn eerder conformisten dan innovators (door criminaliteit) of rebellen (door radicalisering) die de maatschappelijke doelen en/of geïstitutionaliseerde middelen van de samenleving verwerpen en door andere doelen en/of middelen vervangen. Uit de gesprekken met de jongeren over hun idealen en waar zij over tien jaar in het leven zouden willen staan, komen geen hoogdravende – laat staan extreme ideeën en idealen – naar voren, maar juist breed gedeelde en nastrevenswaardige zaken als een goede opleiding, een verantwoordelijke en goed betaalde baan, een partner en/of kinderen. Deze Turks-Nederlandse jongeren hebben vergelijkbare ambities als Nederlands autochtone jongeren, met dien verstande dat een groot deel van de Turkse-Nederlandse jongeren daarbij ook een goed moslim wil zijn. Ze combineren deze verschillende wensen op een pragmatische manier waarbij hun religieuze idealen relatief eenvoudig gecombineerd worden met de andere doelen – als maatschappelijk succes – die zij nastreven. Daarmee lijken de Turkse-Nederlandse jongeren meer op hun autochtone leeftijdsgenoten dan zij zichzelf en de Nederlandse samenleving zich realiseren.